ASUPRA POZIȚIEI ACCENTULUI ÎN VARIANTELE TERITORIALE ALE LIMBII

On the Position of Stress in the Territorial Variants of Language

Maria-Laura RUS[1]

Abstract

We focused in this paper on different cases of terms that are differently stressed in the popular aspect of our language in comparison to literary language. There are various linguistic explanations for these situations. Thus, we have fluctuation in the literary language (creating the so-called free stressed variants); the influence of different languages such as Hungarian and German; the proximity of different neologisms to their original base; the phonetic adaptation of the neologism to the popular aspect of the language. Some of the changes are frequently registered, while others are not.

Keywords: stress, territorial variants, neologism, fluctuation, pronunciation.

Nu puține sunt materialele lingvistice care abordează problematica influenței limbii literare sau acelei comune asupra graiurilor limbii noastre, însă aspectul accentuării şi mai exact deplasarea accentului de pe o silabă pe alta în variantele teritoriale ale limbii române este unul mai puțin tratat.

În articolul de față vom prezenta câteva dintre situațiile deplasării accentului care ne-au reținut atenția în mod deosebit, exemplele dezbătute fiind preluate din *Atlasul lingvistic român* şi din lucrările de cercetare dialectologică ale studenților de la Universitatea „Petru Maior", programul de studiu „Limba şi literatura română – Limba şi literatura engleză", anul II.

Întrucât nici limba română literară nu dispune de reguli foarte precise (sau fixe) de accentuare a cuvintelor, este absolut firesc faptul că variantele teritoriale, care constituie aspectul nenormat al limbii, nu au asemenea reguli. Desigur aceasta este doar o explicație comună a diferențelor create de procesul accentuării, intenția noastră fiind să aducem în discuție câteva cazuri care îşi găsesc argumente de ordin lingvistic.

1. Într-o primă situație se află câteva cazuri în care există oscilații şi la nivelul limbii literare în accentuarea anumitor cuvinte mai vechi sau mai noi, motiv pentru care şi graiurile vor perpetua această oscilație. Vorbim despre aşa-numitele variante accentuale libere precum: „acatíst/acátist", „ántic/antíc", „jílav/jiláv", „profésor/profesór"[2] etc.

2. O serie de termeni din limba vorbită, prezenți şi în graiuri cu aceeaşi variantă de accentuare, îşi găsesc explicația accentuării în apropierea de etimon, uneori în încercarea de specializare semantică sau de domeniu: „carácter". „fenómen". Alții reprezintă accentuări mai vechi: „doctoríță", „călugăríță" sau sunt reprezentative pentru

[1] Assistant Prof. PhD, „Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

[2] Aşa cum se ştie normele limbii literare manifestă preferința pentru prima dintre formele menționate.

BDD-A27526 © 2017 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:37 UTC)

anumite arii geografice. În această din urmă situație se găsesc termenii accentuați pe prima silabă, precum „bólnav", „dúşman", ca urmare a influenței limbii maghiare[3].

3. Se înregistrează, apoi, cazuri în care motivul schimbării unui neologism poate fi sesizat recurgând într-o măsură mai mică la presupuneri. Astfel, vorbim despre situaţiile în care accentul de la formele populare este analogic celui din forma literară. De exemplu, față de literarul și etimologicul „bórmaşină" (notat adesea cu accent secundar pe *i*) se poate observa trecerea accentului pe *i*, prin analogie cu termenul „maşínă", ajungându-se la varianta dialectală „bormaşínă". De altfel, schimbarea locului accentului principal cu cel secundar este întâlnită frecvent în cuvintele compuse. Din schemele care redau accentuarea cuvântului „subprefect", reținem frecvența accentului principal pe prima silabă a cuvântului. Această accentuare pare a avea rolul de a face sesizabilă și la nivelul pronunției, a diferenței dintre „prefect" şi „subprefect". În aceeaşi categorie şi având aceeaşi explicaţie intră şi termeni precum „gréco-catolic" în comparație cu „catolic".

4. Alta este situația modificării accentului atunci când, prin încadrare morfologică, finala unor cuvinte oxitone dispare. În acest caz deplasarea accentului este obligatorie şi exterioară procesului imediat al vorbirii. Astfel, avem „políț" (în comparaţie cu „poliţái"), „profír"[4] (față de literarul vin „porfiríu"). Am putea încadra tot aici şi un termen precum „garánțîi" (lit. „garanție"), la care explicația poate fi atracția grupului cu aceeaşi finală: „solúțîi", „casáțîi".

5. Pe de altă parte deplasarea accentului pe alte silabe poate fi şi o consecinţă a adaptării fonetice atunci când vorbim despre unele neologisme care au pătruns în graiuri. Astfel, există cazuri în care se remarcă anumite tendințe în accentuarea unor categorii de cuvinte în anumite zone. Din hărţile Atlasului lingvistic român se poate sublinia tendinţa de schimbare a accentului la substantivele feminine de pe a treia silabă pe cea de a doua[5], iar la substantivele masculine şi neutre (terminate în consoană) de pe silaba a doua pe ultima silabă. Situaţia este prezentă destul de frecvent în graiurile din Transilvania, Oltenia şi Muntenia şi doar sporadic în sudul Moldovei (conform Atlasului lingvistic român). În regiuni ca Dobrogea şi Bucovina nu au fost înregistrate deloc astfel de deplasări ale accentului. Astfel:

a. În Transilvania se înregistrează substantive feminine precum „armonícă" (cu variantele „harmonícă", „hărmonícă", „hermonícă"), „catolícă", ce şi-au deplasat accentul pe *i*; „familíe" (cu varianta „fămilíe" sau varianta accentuată ca şi forma literară la singular – „família", dar la plural „familíi"), „leníe" (pentru „línie"), „porțíe" (cu pluralul „porțíi", articulat în acelaşi fel).

[3] Trebuie să precizăm faptul că la termenii discutaţi în acest paragraf, limba literară arată o anumită toleranţă, ei nefiind consideraţi greşeli propriu-zise.
[4] Aici avem şi fenomenul metatezei.
[5] Ne referim la numerotarea de la sfârşit spre început, la fel cum se proceda în cazul limbii latine.

BDD-A27526 © 2017 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:37 UTC)

Datorită influenţei maghiare şi germane, se înregistrează termeni accentuaţi pe prima silabă, dar incidental în această zonă faptul menţionat mai sus este constatat şi la un substantiv neutru precum „luţífăr".

În Muntenia şi Oltenia avem, de asemenea, substantive feminine care îşi deplasează pe ultima silabă accentul (conform explicaţiilor oferite mai sus): „poziţíe" (cu varianta sud-moldoveană „ pozâţíi"), „istoríe" (având şi plural „istoríi").

b. În Transilvania se înregistrează substantive masculine şi neutre în situaţia menţionată: „catolíc", „spirít", „pretór", „ordín", „medíc", „ţircús".

În Muntenia şi Oltenia avem masculine şi neutre precum: „factór", „cojmentíc" (pentru „cosmetic").

Referitor la aspectul deplasării accentului în aceste situaţii, Stelian Dumistrăcel aduce în discuţie oscilaţia anumitor substantive masculine în limba literară şi găseşte explicaţia tocmai în influenţa pe care aceasta o exercită asupra graiurilor:

„Ţinând seama de aceste forme şi de înregistrarea cu precădere a variantei «episcóp» tot în graiurile din Muntenia şi Oltenia, se poate afirma că oscilaţia din limba literară în ceea ce priveşte accentuarea acestui cuvânt pe ultima sau pe penultima silabă reprezintă concurenţa dintre varianta moldovenească şi cea muntenească (eventual transilvăneană, căci, deşi în *Atlas*, «episcóp» apare într-un singur punct din Transilvania (…) forma a fost înregistrată în scris la Petru Maior, Budai-Deleanu, în *Lexiconul Budan*, în dicţionarele lui Barcianu, Alexi, după cum atestă fişele din bibliografia DLR"[6].

În unele zone din Transilvania, Oltenia şi Muntenia s-au mai înregistrat în paralel forme precum: „tifús", „tifós", „trifús". Acestea au fost explicate de către lingvistul Sextil Puşcariu prin analogie de la termenii derivaţi în *–ós*, şi „doctór" (la care se înregistrează şi varianta „doptór").

Aşa cum am menţionat la începutul acestui articol, limba română nu are reguli fixe de accentuare a cuvintelor (aşa cum avea, de pildă, latina clasică), dar se constată faptul că majoritatea termenilor sunt paroxitoni. Astfel, acelaşi Stelian Dumistrăcel vedea în trecerea substantivelor feminine de tipul „famílie", „pozíţie" în clasa paroxitonelor o atracţie pe care această clasă o exercită. Întrucât aria de deplasare a accnetului în acest caz este destul de extinsă, faptul poate fi considerat dialectal, concluzionează lingvistul. În schimb graiurile din Moldova şi Bucovina se dovedesc mult mai conservatoare în această privinţă.

Continuând pe aceeaşi linie, putem aprecia faptul că substantivele masculine şi neutre trec în clasa oxitonelor, prin atracţia grupului respectiv, acesta fiind considerat al doilea ca frecvenţă în limba română, imediat după grupul paroxitonelor. În privinţa repartiţiei geografice, am putut observa ca ea este aceeaşi ca şi în cazul femininelor. În schimb, în Moldova se înregistrează deplasarea accentului de pe ultima pe penultima silabă în termeni precum „şărvăt" (în sud-estul Transilvaniei varianta „şărbăt", iar în nordul

[6] Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 299.

BDD-A27526 © 2017 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:37 UTC)

Dobrogei varianta „șérvit"). Tot aici intră și cuvinte vechi precum „bólnav", înregistrat în Moldova, Transilvania, Muntenia și Dobrogea.

6. În general pentru situațiile în care accentul s-a deplasat spre începutul cuvântului[7], explicațiile care s-au adus sunt legate de o anumită influență străină, indirectă (pentru cazurile de accentuare care se explică direct prin limbile germană și maghiară).

În această categorie intră termeni precum „brúnet", „cálvăn" (pentru „calvin"), „cóntăsă" (pentru „contesă"), înregistrați în Transilvania și pentru care s-ar putea invoca influența accentului din împrumuturile maghiare.

Unii lingviști au explicat poziția accentului pe prima silabă din termeni precum „nátură" sau „mátură" ca o consecință a unui termen intermediar sud-slav. Dar în aceeași situație se află și alte cuvinte, din diferite graiuri. Așa sunt „tábulă" (pentru „tabel") sau „látină" (pentru „eretic"). Ultimul a fost explicat din etimonul slavonesc „latinŭ", fiind un termen pus în circulație de biserică.

În aceeași categorie mai intră neologisme precum: „catragráfie", „automóbil" (cf. „motomóbil", „otomóvile") care pot să reprezinte, în opinia lui Stelian Dumistrăcel, ezitări în înregistrarea pronunției literare și în încadrarea cuvintelor respective într-o grupă de accentuare.

În anumite cazuri ezitarea este chiar evidentă: pronunțarea fie cu accentul deplasat spre începutul cuvântului: „ámtibraț", fie spre finalul acestuia: „amtibráț". Aici intervine, desigur, și nesiguranța accentuării explicabile prin fenomenul derivării[8]. De asemenea poate fi accentuat un *ă* rezultat dintr-un *a* inițial protonic: acesta este cazul unui termen precum „mărinar[i]" (cu accent pe *ă*).

În concluzie, principalul aspect care generează deplasarea accentului pe alte silabe în graiurile limbii noastre, în special în cazul neologismelor, este absența regulilor care să vizeze accentuarea în limba literară. Consecința este, astfel, una firească, dacă ne referim la aspectul nenormat al unei limbi, care este limba populară. Cu toate acestea, astfel de deplasări nu sunt atât de numeroase, pe cât s-ar părea. În plus, examinând situația accentului în termenii înregistrați în mod consecvent (cum s-a analizat în „episcóp", „armonícă") sau frecvent („doctór", „pretór", „familíe", „poziție", „porție"), se poate observa că modificarea accentului de pe antepenultima pe penultima silabă (respectiv de pe penultima pe ultima) în graiurile din Muntenia, Oltenia și Transilvania este o tendință care se realizează numai sporadic , în cuvinte din aceeași categorie: „armonícă", „porție" în Transilvania (dar tot aici accentul este fluctuant în „catolică", „familie"; în Muntenia și Oltenia nu au fost înregistrate variante cu accentul pe penultima silabă de la aceste cuvinte, dar apare „poziție"); „episcóp", „factór" în Muntenia și Oltenia (dar, paralel, „dóctor" și „doctór", „tífos" și „tifós" și numai „prétor").

[7] Se constată în această privință mai puțină claritate asupra problemei în cauză, dar aceasta nu înseamnă că nu au fost aduse explicații raționale și plauzibile.

[8] Vorbitorul poate realiza în momentul emiterii cuvântului că este vorba despre două elemente constitutive, dintre care cel de al doilea este unul foarte cunoscut.

BDD-A27526 © 2017 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:37 UTC)

Bibliografie (selectivă)

Atlasul lingvistic român. Serie nouă, întocmit de Institutul de Lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române, vol. I-VII, Bucureşti, 1956-1972

Avram, Mioara, *Probleme ale exprimării corecte*, editura Academiei RSR, Bucureşti, 1987

Caragiu Marioţeanu, Matilda, Giosu, Ştefan, *Dialectologie română*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977

Dumistrăcel, Stelian, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978

Frăţilă, Vasile, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2012

Sala, Marius, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1970

BDD-A27526 © 2017 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:37 UTC)